

Zdeněk Matějček

16. 8. 1922–26. 10. 2004

Koncem minulého roku zemřel prof. PhDr. Zdeněk Matějček, CSc., dětský psycholog s nevšedním zájmem o problematiku rodiny, život dítěte v rodině včetně dítěte s postižením. Vedle této velké problematiky se ve své badatelské a publikační rozsáhlé činnosti orientoval také na otázky vývojových poruch u dětí, poruchy učení, psychickou deprivaci, psychologické poradenství a mnoho dalších témat s vyjmenovanými souvisejících, zahrnujících i problematiku speciálně pedagogickou.

Zdeněk Matějček – autor příspěvků do našeho časopisu

Jeho odkaz speciální pedagogice je mimořádný svým dosahem a našim čtenářům – učitelům, vychovatelům, pracovníkům v poradenství, odborníkům na různých místech, právě tak jako rodičům dětí se speciálními vzdělávacími potřebami – je dobře znám. Bylo by proto nošením dříví do lesa, kdybychom jej chtěli jakkoliv podrobně připomenout. Matějčkovo dílo, ať již literární, přednáškové, popularizační nebo praktické realizující se v přímém kontaktu s jeho posluchači a klienty, bude vyžadovat podrobnou analýzu a zhodnocení, jehož se jistě v blízké budoucnosti dočkáme z pera jeho přímých spolupracovníků.

Obsahem tohoto sdělení je představení Z. Matějčka jako významného přispěvatele do odborného časopisu *Otázky defektologie* – předchůdce naší *Speciální pedagogiky*. Dlužno podotknout, že Matějčkovy články nejsou příliš četné, ba spíše naopak. Zato však vždy mířily na témata, která hýbala speciálně pedagogickou obcí. Kromě toho se jeho názory, náměty i výzvy dostávaly speciálním pedagogům též jinými cestami

(knižní publikace, přednášky, kurzy, školení, vystoupení na konferencích, rozhlasové a televizní relace aj.) a speciální pedagogické myšlení bylo jimi po léta pozitivně ovlivňováno.

V publikovaných člancích na stránkách *Otázek defektologie* se Matějček zabýval různorodou problematikou, jako je školní zralost, obtíže encefalopatického dítěte ve škole, pracovní uplatnění žáků zvláštních škol nebo specifika psaní u dyslektiků. Jednotlivé články vycházely v různých letech – od prvního publikovaného v roce 1963 k poslednímu v roce 1983. Velice podnětný byl jeho příspěvek z konce šedesátých let minulého století k reformě péče o děti se sníženými rozumovými schopnostmi. V následujícím rozboru jednotlivých textů nacházíme nejen Matějčkovo cenné myšlenkové bohatství podporující speciálně pedagogické snažení na různých úrovních, ale vyplývá z nich i jeho odvaha, snaha a úsilí o zkvalitnění podpory a péče o děti, které byly vždy ve středu jeho profesionálního zájmu.

„Několik poznámek o školní zralosti“
(OD, roč. V, 1962/1963, s. 232–236)

Matějček zde vychází z praxe dětské psychiatrické poradny, kam pravidelně během prvního pololetí školního roku přicházelo mnoho žádostí o vyšetření dětí, které se ve škole jevily nezralé, i když nástupním věkem vyhovovaly platným předpisům. Předkládá zde dva protichůdné názory pedagogů, s nimiž se setkal. „Někteří pedagogičtí pracovníci zastávají názor, že se tato nezralost během let vyrovná, jiní se dívají na tuto věc méně optimisticky a soudí, že špatný začátek může natolik nepříznivě ovlivnit celou školní dráhu dítěte, že si neblahé následky ponese s sebou do života.“ Dále autor upozorňuje na nutnost individuálního rozlišení, kdy je předčasný nástup do školy oprávněn, kdy s ním lze souhlasit s jistými výhradami a kdy je ho nutno odmítnout. Na podrobném rozboru vyšetření více než 200 dětí – absolventů „normálních“ i zvláštních škol – vzhledem k jejich školní úspěšnosti prokazuje, že předčasný nástup dítěte do školy je jednou z příčin školního selhání. V závěru pak apeluje na zřízení „specializované psychologické služby, jež by pracovala pro potřeby školské a byla tak vybavena, aby závěry jejích prací mohly školskou praxi ovlivňovat nepoměrně účinněji, než to může dnes služba psychiatrická, zaměřená v podstatě k jiným úkolům“.

„Encefalopatické dítě ve škole“

(OD, roč. VI, 1963/1964, s. 233–236)

Na základě vysvětlení pojmu lehké dětské encefalopatie (podle Kučery) jako „drobných difúzních poruch mozkové tká-

ně, trvalého rázu, vzniklých v období před dobou dospělosti“ podává autor výčet jednotlivých charakteristických znaků, jimiž jsou motorika, nerovnoměrnost vývoje jednotlivých mentálních složek, neklid, obtíže ve vnímání, orientace, koordinace a další. Věnuje se především škole, jejíž „nároky výukového postupu obvykle velmi brzy zdůrazní a vyhraní obtíže v motorice a ve vnímání, v soustředění a v myšlení – nároky kolektivního života a pracovní kázně odhalí a zdůrazní zase výkyvy nálad, impulsivitu v rozhodování, neklid a zvýšenou dráždivost. Dítě pracuje pod úrovní svých intelektových schopností, má špatný prospěch a navíc je často ohniskem neklidu a nezdravého vzrušení ve třídě“.

V této souvislosti se též zabývá školní úspěšností těchto dětí, vlivy sociálního a výchovného prostředí v rodině, postoji rodičů i školy k jednotlivým dětem. Tak, jako to bylo u Matějčka zvykem, své poznatky i zde opírá o podrobná zkoumání a zjištění na základě náležitě reprezentativního vzorku dětí. Upozorňuje na častá úskalí ve vztazích mezi rodinou a školou, která vznikají z různých výkladů téže objektivní skutečnosti, tedy nápadného, nezvyklého, rušivého chování dítěte. Zatímco rodiče hledají příčinu obtíží dítěte v jeho nemoci, špatném zdravotním stavu, malém nadání dítěte, ve špatné sociální situaci rodiny nebo ve špatném zacházení učitele s dítětem, učitelé se často přiklánějí ke špatným výchovným podmínkám či špatnému výchovnému postupu rodiny. Tento rozdílný přístup k hledání pohnutek

chování dítěte „je nejčastější příčinou, proč se rodina a škola dostanou kvůli encefalopatickému dítěti tak snadno do konfliktu, který pak má nepříznivé důsledky pro všechny zúčastněné, největší ovšem pro dítě“.

Optimisticky vyznívá autorův názor, že náležitým objasněním příčin, poučením rodičů i učitelů, zapojením širšího okruhu zainteresovaných odborníků by mohla být budoucnost těchto dětí příznivější. „Neznalost prvotních příčin obtíží a nápadností dítěte je tu největší překážkou včasného nápravného postupu a prevence všech druhotných obtíží a poruch chování, které vznikají už jako reakce dítěte na nepochopení, výchovnou bezmocnost nebo vysloveně nesprávné výchovné zásady vychovatelů.“

V závěru se Matějček přimlouvá za zřízení speciálního zařízení pro děti s encefalopatickými obtížemi a poruchami chování. Za nejschůdnější cestu prevence i nápravy považuje „včasné zachycení těchto případů, nejlépe už ve věku předškolním, objasňování příčin, instruktáže vychovatelů, stanovení výchovných plánů, zavedení léčby a soustavné sledování dítěte ve spolupráci rodiny, školy a zdravotníků až do doby, kdy dítě přijatelně zakotví v zaměstnání a získá poslední předpoklady pro samostatný život ve společnosti“.

„Náměty k reformě péče o děti se sníženými rozumovými schopnostmi“

(OD, roč. XIII, 1969/1970, s. 3–5, 47–51)

Konec šedesátých let minulého století dával autorům možnosti prezentovat názory na různé reformy, o nichž se

předpokládalo, že by mohly být zavedeny jako odraz poněkud příznivějších politicko-sociálních změn. Prof. Matějček této situace využil, když publikoval své náměty k reformě péče o děti se sníženými rozumovými schopnostmi a zdůrazňoval naléhavost „opravných zásahů“.

Jeho kritika se týkala těchto oblastí:

- rozdělení péče o děti se sníženými rozumovými schopnostmi mezi resort školský a resort sociálního zabezpečení, které přineslo řadu negativ,
- nedostatku pracovních a výukových příležitostí v ústavech sociální péče,
- přílivu dětí s tzv. lepší inteligencí, v pásmu v podprůměru do zvláštních škol i zvláštních učňovských škol a z toho plynoucích nároků na individuálně diferencovaný výukový a výchovný přístup k žákům.

„Tento stav se odrážel ve školách, které přijímaly žáky jen lehce podprůměrného nebo průměrného nadání a pro děti „debilní“, v nich už nebyly vytvořeny životní podmínky. Tím vznikla mezera mezi dorostovými ÚSP, které přijímají děti nevzdělavatelné, a učňovskými školami, které přijímají sice děti ze zvláštních škol, ale jen ty nejnadanější a nejvyspělejší. Mluveno v termínech inteligence, není tak podchyceno celé široké pásmo debility, tj. právě ty děti, o které původně šlo a které vždy tvořily jádro osazenstva zvláštních škol“.

Další nepříjemnou mezeru nachází autor v sociálním opatření, podle něhož debilní děti, o které rodina nepečuje nebo není žádoucí, aby pečovala, přecházejí do ÚSP.

Kriticky se vyjadřuje k funkci zřízených tzv. pomocných škol, které měly na základě delšího pozorování (pobyt internátní omezený na 2 roky) prověřit, zda dítě má být přijato do zvláštní školy, nebo osvobozeno od školní docházky. Toto posláním zpochybňuje takto: „Těžko uvěřit, že by u devítiletých dětí, které jsou na vývojové úrovni přibližně pátého roku, kdy ani za normálních okolností děti vzdělávány nejsou, mohl někdo pouhým pozorováním nabyt spolehlivou představu o jejich vzdělatelnosti“.

Kritika se dotkla i zvláštních škol internátních, jež měly sloužit dětem, které nemohou do základních škol z místa svého bydliště dojíždět. „Na jejich místo však nastupují děti z rodin rozvrácených, asociálních, žijících na nízké socioekonomické úrovni...“

Tím ovšem přibýly internátním školám k úkolům výukovým a výchovným navíc většinou i úkoly převýchovné a složitá problematika sociální.“

Vlastním návrhům vedoucím k nápravě kritizované situace Matějček předřadil několik předpokladů: komplexnost řešení, vytváření podmínek organizačních, metodologických, technických a právních, týmovou spolupráci, účelné využívání finančních prostředků a vytváření podmínek pro pracovní uplatnění absolventů.

Reorganizace zvláštní školy byla předmětem Matějčkova návrhu předloženého k diskusi. Doporučoval rozdělit tehdejší zvláštní školu na dva typy. Do prvního řadil „sice nevzdělatelné, ale vychovatelné děti“ spolu s dětmi nepatrně nebo

málo vzdělatelnými (v pásmu lehké imbecility, těžké a střední debility), do druhého děti na úrovni lehké debility, slaboduchosti, popřípadě podprůměru. Metodika práce by v nich byla odlišná: „V prvním by byla zaměřena především na vybudování sociálních a pracovních návyků, ve druhém na školní vědomosti a dovednosti, přičemž by se ovšem sociální a pracovní návyky neopomíjely.“

Autor se zamýšlí i nad přechodem mezi jednotlivými typy škol, nad pracovním uplatněním absolventů, rozšiřováním pracovních možností, zřizováním chráněných dílen v ÚSP aj. Připomněl i některé „technické vymoženosti“, jako jsou školní autobusy, které by svázely děti do škol, případně mladistvé do chráněných dílen a jiných pracovišť.

V závěru článku zaznívá vize, že „velmi pravděpodobně v budoucnu se uplatní tendence předávání některých mentálně opožděných dětí bez řádných vlastních rodin místo do ústavů do vybraných pěstounských rodin“. Apel je kladen též na zlepšení služby poradenské, jejíž budoucí vývoj by měl směřovat „k sjednocení dětské psychiatrie se službou pedagogicko psychologickou a v budování větších, vnitřně diferencovaných, ústavů duševního zdraví“.

Nutné úpravy v řadě zákonných ustanovení by měly směřovat „k posílení práva dítěte na dobré vývojové podmínky a řádnou výchovu (k tomu patří i další omezení práva nedobrych rodin dítě zanedbávat, využívat či zneužívat)“.

Marie Černá